

Een herontdekte compositie van Elbert Franssen: 'Fantasie over den naam H-A-A-G-H'.

Elbertus Josephus Franssen was een van de bekendste en bekwaamste componisten in de Nederlandse Katholieke kerkmuziek in de eerste helft van de twintigste eeuw. Zijn werk is geheel in laat-Romantische sfeer maar invloeden vanuit het 'Ceacilianisme' heeft hij niet helemaal kunnen vermijden.

Hij had een vrij gebrekkige muzikale opleiding maar kon zich door zelfstudie opwerken.

Elbert Franssen werd geboren op 14 juli 1873 in Well, een dorp ten oosten van Venray, als zoon van de dorpsmid. Naar verluidt zou hij zijn eerste muzieklessen hebben gehad bij een zekere Hoeken, koster van de kerk in Swolgen. Dat betekende twee maal in de week een wandeling van bijna twintig kilometer (vice versa). Waaruit die eerste lessen bestonden is niet duidelijk; het zal wel elementaire muziektheorie en orgelspel zijn geweest. De plaatselijke pastoor hoorde ervan en heeft misschien een indruk gekregen van het talent van de ca. 15-jarige jongen. Hij bracht hem in contact met pater Gregorius van Dijk, de organist van het karmelietenklooster in Boxmeer.

Pater Gregorius was niet de eerste de beste in het noord-Limburgse. Hij gold als deskundige op het gebied van muziektheorie en orgelbouw maar zijn faam als organist was nog veel groter. Hij leidde een aantal jongeren op die later in de Nederlandse katholieke kerkmuziek een belangrijke rol zouden spelen als organist, koordirigent en componist. Elbert kwam in 1888 bij hem in de leer en bleef tot 1892. In 1892 ging hij naar het 'Gregoriushaus' het gerenommeerde kerkmuziek-conservatorium in Aken (Heinrich Böckeler en Franz Nekes) om daar twee jaar later als eerste Nederlander met onderscheiding af te studeren.

In december 1894 werd Elbert benoemd tot koster/organist van de St. Petruskerk in Bergen (iets ten noorden van Well). Daarmee zag hij definitief af van het beroep van smid. In de daarop volgende jaren nam hij nog lessen bij de componist Gerhard Hamm (niet bij diens zoon Karel, zoals ten onrechte wel is beweerd), later ook nog bij de organist Willy Geyr, beiden in Venlo.

Na een tiental jaren in Bergen te hebben gewerkt, vestigde Elbert zich in 1904 als muziekleraar in Roermond, waarbij hem de leiding van het koor van de kathedraal werd toevertrouwd. Het betekende voor hem een belangrijke promotie. In 1925 kreeg hij ook de leiding van het koor van de Munsterkerk, de tweede kerk van Roermond, er bij. Zijn druk bezette leven bestond verder uit een docentschap aan het bisschoppelijk college, aan de bisschoppelijke kweekschool en de school van de zusters Ursulinen in Roermond. Desondanks vond hij nog tijd om te componeren. Zijn werkkring in Roermond bleef hij de rest van zijn leven trouw. Gedurende bijna een halve eeuw voorzag hij de kerk van een grote hoeveelheid missen, motetten, cantates en andere gezangen.

Tegen het einde van de oorlog werd er rond Roermond zwaar gevochten. In oktober 1944 werden vrijwel alle mannen onder de vijftig jaar in Roermond opgepakt om in Duitsland te gaan werken. Elbert was 'boven de leeftijd'. In januari 1945 werden de overgebleven burgers alsnog (meestal gedwongen) geëvacueerd en zo kwam ook Elbert met zijn gezin in Leeuwarden terecht. Het was een reis van enkele weken (!) in goederen- en beestenwagens, compleet met beschietingen en uren lang in Duitse plaatsen stil staan omdat de locomotieven 'even' werden gevorderd. Er zijn onderweg mensen van honger en vrieskou overleden en ook Elbert Franssen kwam doodziek aan in Leeuwarden. Hij werd goed verpleegd maar is nooit helemaal de oude geworden. Na de bevrijding kwam hij in augustus terug in Roermond maar was niet meer in staat zijn kerkelijke ambten waar te nemen. Wel componeerde hij nog enkele motetten en cantates. Officieel ging hij bij de kerk nooit met pensioen. Hij overleed op 28 mei 1950.

In zijn werk ligt het accent op de vokale muziek, voor orgel schreef hij betrekkelijk weinig, meestal parafrazen over Gregoriaanse gezangen. In 2001 werd een onbekend werk van zijn hand ontdekt in de muziekbibliotheek van het Redemptoristenklooster in Wittem. Het gaat hier om een in 1906 geschreven 'Fantasie over den naam Haagh'.

Pater Johan Baptist Haagh (1857-1919) studeerde theologie in 's Hertogenbosch en in Wittem, waar hij in 1881 tot priester werd gewijd. Hij woonde geruime tijd in het Redemptoristen-klooster in Wittem en werkte daar als lector kerkelijk recht en als organist/koordirigent. Zijn composities werden tot ver in de twintigste eeuw uitgevoerd en in Nederland kan hij zeker tot de meer bekende componisten van kerkmuziek worden gerekend, mede dankzij het feit dat vrij veel van zijn muziek werd gepubliceerd. In 1915 werd hij rector van het Redemptoristen-klooster in Roosendaal, wat hij de rest van zijn leven bleef. Op 18 oktober 1906 vierde hij zijn zilveren priesterjubiläum en bij die gelegenheid ontstond de 'Fantasie over den naam Haagh' van Elbert Franssen.

Aan dit werk is een bijzonderheid verbonden: het was bekend dat het bestond maar het manuscript was verdwenen en werd ook in de nalatenschap van pater Haagh niet gevonden. Pas in 2001 werd het ontdekt in de (toen in kaart gebrachte) muziekbibliotheek van het klooster in Wittem.

Franssen had het origineel aan pater Haagh gegeven en zelf geen copie gemaakt. In de jaren dertig sloeg hij al zijn muziek op in een kist in de toren van de kathedraal te Roermond. Toen in de winter 1944-1945 Roermond midden in de vuurlinie kwam te liggen, werd de toren opgeblazen. Elbert Franssen heeft in de na-oorlogse jaren moeten leven met de gedachte dat al zijn niet-gepubliceerde werk daarmee verloren was gegaan.

Het stuk wordt terecht 'Fantasie' genoemd want een duidelijke structuur zit er niet in, behalve dan dat het hoofdmotief regelmatig terug keert. Het zou ook een 'soort rondo-vorm' genoemd kunnen worden. Dit hoofdmotief bestaat uit de noten H-A-A-G-H, waarbij moet worden bedacht dat de 'H' in het Duits staat voor onze noot 'B'. Mogelijk heeft pater Haagh het werk zelf gespeeld; en in het manuscript zijn wijzigingen in een ander handschrift aangebracht. Mijn transcriptie volgt het origineel met uitzondering van de metronoomcijfers die vaak op te snelle tempi zijn afgesteld. Na een viertal uitvoeringen tijdens concerten zijn die tempi wat minder heftig, wat de uitwerking op de luisteraar ten goede blijkt te komen. In december 2004 werd onder de titel 'Ex Bibliotheca Wittemiensi' een cd uitgebracht met muziek, geschreven door en voor de paters Redemptoristen. Ook de 'Fantasie over den naam Haagh' heeft op die cd een plaats gekregen, waarbij Elbert Franssen de enige 'leek' in het illustere gezelschap is.

Het stuk is geschreven voor een orgel met twee manualen en pedaal. De componist maakt veel werk van (soms overbodige) dynamische tekens. Alle tekens voor 'piano' heb ik vervangen door 'II', zijnde het tweede manuaal, waardoor alles voor het eerste manuaal vanzelfsprekend is. De in deze partituur genoteerde metronoomcijfers zijn die van de componist. Bij het instuderen en uitvoeren van dit werk kreeg ik het gevoel dat de componist toch soms andere tempi bedoelde. De door mij genomen tempi zijn de volgende (suit yourself):

maat	origineel	mijn voorstel
01	60	80
07	132	110
38	100	100
50	60	80
63	120	120
67	60	80
76	132	110
84	60	80
88	160	120
98	60	60

Alle relevante biografische informatie kreeg ik in gesprekken met mevrouw Antoinette Spee – Franssen, de oudste dochter van Elbert en Phiny Franssen te Vaals in de jaren 1990-1991.

Hombourg, juli 2024
Prof. dr. Hans van Dijk

Fantasia over den naam Haagh

Elbert Franssen, 1906

Fughetta

♩ = 60

ff *mf*

The first system of the musical score consists of three staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a common time signature (C). It begins with a tempo marking of quarter note = 60. The music features a complex rhythmic pattern with many beamed notes. The middle staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing harmonic support. The bottom staff is also in bass clef with the same key signature and time signature, containing a simpler melodic line. Dynamics markings of *ff* and *mf* are present. The system ends with a double bar line.

8

mf

motief

The second system of the musical score consists of three staves. The top staff continues the melody from the first system, starting at measure 8. The middle and bottom staves continue their respective parts. A dynamic marking of *mf* is present. The word *motief* is written below the middle staff. The system ends with a double bar line.

13

The third system of the musical score consists of three staves. The top staff continues the melody, starting at measure 13. The middle and bottom staves continue their respective parts. The system ends with a double bar line.

18

The fourth system of the musical score consists of three staves. The top staff continues the melody, starting at measure 18. The middle and bottom staves continue their respective parts. The system ends with a double bar line.

23 2

28

32

36 *ritard.* ♩ = 100

40

44 3

Musical score for measures 44-48. The piece is in 3/4 time with a key signature of two sharps (F# and C#). The music features a complex rhythmic pattern with many sixteenth and thirty-second notes. The bass line is active, often playing chords or moving lines. There are some rests in the lower bass line.

49 $\text{♩} = 60$

Musical score for measures 49-53. The tempo is marked $\text{♩} = 60$. The music continues with similar rhythmic complexity. There are some rests in the lower bass line.

54 *ritard.* *a tempo*

Musical score for measures 54-58. The tempo changes from *ritard.* to *a tempo*. The music features a prominent triplet in the bass line. Dynamics include *mf* and *ff*. There are some rests in the lower bass line.

59 *ritard.*

Musical score for measures 59-62. The tempo is marked *ritard.*. The music features a prominent triplet in the bass line. Dynamics include *mf* and *ff*. There are some rests in the lower bass line.

63 $\text{♩} = 120$

Musical score for measures 63-66. The tempo is marked $\text{♩} = 120$. The music features a prominent triplet in the bass line. Dynamics include *mf* and *ff*. There are some rests in the lower bass line.

65 $\text{♩} = 60$

ff

68 *rit.*

75 $\text{♩} = 120$

78

81

83 *♩=60*

88 *♩=160* *mf* *[ritardando]* *mf*

93 *breed* *♩=60* *ff* *Elbert Franssen, 18 Octobe* *ff* 1906

100